

STEINERHØYSKOLEN
Bachelor, barnehagelærerutdanningen

Minner som kan bli til miner

Hvordan kan forebygging mot seksuelle overgrep integreres i steinerbarnehagens hverdag?

Av Vilde Lindefjeld

Steinerhøyskolen 2020

Antall ord: 12000

Innholdsfortegnelse

1 Innledning	2
1.1 Bakgrunn for valg av tema.....	2
1.2 Problemstilling.....	3
1.3 Avgrensninger.....	3
1.4 Kilder	3
1.5 Oppgavens oppbygning.....	3
2 Barns seksualitet og seksuelle utvikling	4
3 Seksuelle overgrep mot barn.....	4
3.1 Ulike former for seksuelle overgrep	5
3.2 Forekomst av seksuelle overgrep.....	5
3.3 Hvem utfører seksuelle overgrep?	6
3.4 Utsatte barn	7
3.5 Tegn på at et barn er utsatt for overgrep	8
3.6 Konsekvenser av seksuelle overgrep	9
4 Forebygging	10
4.1 Primær forebygging	10
4.2 Sekundær forebygging	11
4.3 Tertiær forebygging	12
5 Integrering av forebyggingsarbeid i steinerbarnehagens aktiviteter	12
5.1 Voksenrollen og kompetansen blant personalet i barnehagen.....	14
5.2 Foreldrearbeid	17
5.3 Aktivitetene i steinerbarnehagen, og hvordan de kan brukes forebyggende	17
6 Hva kan vi tilføye?.....	22
6.1 Hvorfor bør vi innføre undervisning om kropp, seksualitet og overgrep?.....	23
6.2 Hvordan kan vi gjennomføre undervisning om seksualitet, kropp og overgrep?	25
7 Avslutning.....	28
Litteraturliste.....	31
Vedlegg 1:.....	34
Vedlegg 2:.....	36

1 Innledning

1.1 Bakgrunn for valg av tema

I oktober 2019 publiserte Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) en undersøkelse av omfanget av vold og overgrep blant barn og ungdom i Norge. Undersøkelsen viste at omtrent 1 av 20 hadde opplevd et seksuelt overgrep fra en voksen (Augusti & Hafstad, 2019). Disse tallene tilsier at det i gjennomsnitt finnes én i hver barnehagegruppe eller klasse som blir eller har blitt utsatt for seksuelle overgrep. Det er skremmende tall. Jeg tenkte lenge at statistikken umulig kunne gjelde meg og min klasse, for hvem skulle nå det være? Jeg tok fullstendig feil. Nylig ble jeg kjent med at en mann i hjemkommunen min ble dømt til 17 års forvaring for seksuelle overgrep mot datteren sin (Størksen, 2019). Hun var min klassevenninne. Overgrepene foregikk i atten år og gjennom hele vår felles skolegang. Ingen ante noen ting. Dette gjorde det enda viktigere for meg å skrive nettopp denne oppgaven.

Resultatene til NKVTS viser at barn og unge fremdeles er for dårlig beskyttet mot vold og overgrep, selv om beskyttelse er noe de har krav på. Nasjonal og internasjonal lovgivning slår fast at alle barn har rett på å bli beskyttet mot seksuelle overgrep, og at alle som jobber med barn skal være bevisst på dette. I steinerbarnehagene har det tradisjonelt sett blitt snakket lite om seksualitet og seksuelle overgrep. Steinerbarnehagene baserer pedagogikken sin på Rudolf Steiners teorier. Han har påstått at barnet i de første syv årene ikke har en seksualitet (Steiner, 2002). Han har også sagt at barn går utifra at verden er god, at de går utifra at de gjør rett i å etterligne verden og at pedagogen bør imøtekomme denne antagelsen om at verden er god (Steiner, 2008a).

Verktøyet som oftest blir nevnt i forebyggingen mot seksuelle overgrep, er å fortelle barn om seksualitet, kroppen og om at voksne kan gjøre slemme ting (Aasland, 2009; Søftestad, 2018). Å fortelle barn om at seksuelle overgrep kan skje, kan sees på som å stride mot Steiners teori om at pedagogen bør bevare antakelsen om at verden er god. Spennet mellom nyere forskning og Steiners tenkning fikk meg til å lure på hvordan man på best mulig måte kan gjennomføre forebyggende arbeid i steinerbarnehagen, samtidig som man bevarer de grunnleggende prinsippene pedagogikken er basert på.

1.2 Problemstilling

Disse tankene ledet meg til følgende problemstilling:

Hvordan kan forebygging mot seksuelle overgrep integreres i steinerbarnehagens hverdag?

1.3 Avgrensninger

Seksuelle overgrep er ofte en del av et større krenkelsesbilde, hvor barnet også kan bli utsatt for omsorgssvikt, fysisk vold og psykisk vold (Søftestad, 2018). I denne oppgaven har jeg for å avgrense kun fokus på seksuelle overgrep.

1.4 Kilder

Oppgaven er basert på flere bøker om seksuelle overgrep, men hovedkildene mine er *Grunnbok i arbeid med seksuelle overgrep mot barn* av Siri Søftestad (2018), samt «... si det til noen» og *Barns seksualitet* av Margrethe Wiede Aasland (2009; 2020). De steinerpedagogiske elementene i oppgaven er for det meste hentet fra *Barnets oppdragelse* av Rudolf Steiner (2006) og *Lokal rammeplan for steinerbarnehagene* av Steinerbarnehageforbundet (2018).

1.5 Oppgavens oppbygning

Oppgaven er delt inn i fem hovedkapitler. Kapittel 2 tar for seg barns seksualitet og hva som er normal seksuell utvikling. I kapittel 3 vil jeg belyse temaet seksuelle overgrep — hva det er og hvor stor forekomsten av det er. Videre kommer informasjon om hvem som utfører seksuelle overgrep, og hvilke barn som er utsatt for å oppleve dette. Til slutt skriver jeg om symptomer på og konsekvenser av overgrep. Kapittel 4 handler om forebygging på et generelt nivå, og presenterer hva primær, sekundær og tertiær forebygging er. I kapittel 5 tar jeg for meg noen av prinsippene i steinerpedagogikken og aktivitetene i steinerbarnehagen. Jeg skriver om hvordan forebygging kan integreres i det som allerede gjøres i barnehagehverdagen. Områdene som tas opp er voksenrollen, foreldrearbeid og aktivitetene lek, ringlek og tegning. Under kapittelet lek skriver jeg utdypende om barns seksuelle leker. Kapittel 6 handler om hva vi kan tilføye av forebyggende tiltak. Nyere forskning viser at samtalegrupper om temaene seksualitet, kropp og overgrep er viktig. Kapittelet tar for seg hvorfor dette bør og hvordan dette på best mulig måte kan innføres som en del av det vi gjør i steinerbarnehagene. Oppgaven rundes til slutt av ved å drøfte problemstillingen i henhold til de fem hovedkapitlene.

2 Barns seksualitet og seksuelle utvikling

Alle blir født med en seksualitet, og noen kan vise seksuelle reaksjoner allerede før fødselen. På ultralyd kan man for eksempel se at gutter har ereksjon (Langfeldt, 2000). Helt fra spedbarnsalderen er barn opptatt av å berøre hele kroppen sin, bevisst og ubevisst, og utforsker der de kommer til med hendene sine (Aasland, 2020). Barns seksualitet må ikke forveksles med voksnes seksualitet. Barns seksualitet er ubevisst. Det er nysgjerrighet på egen kropp, og glede ved å oppdage ulike følelser og fornemmelser i kroppen. Barna forstår ikke hva disse følelsene og fornemmelsene er. De har ikke indre seksuelle bilder, det handler kun om å utforske kroppen og å oppdage de gode følelsene kroppen kan gi (Stevnhøj, 2011).

Doktorleker, familieleker og seksuelle leker er viktig trening for barnets seksuelle utvikling. I leken kan barna øve seg på åpenhet, på hva som gir lyst og glede, på hvor grensene deres går og på kontroll (Aasland, 2020; Stevnhøj, 2011). En utdypning av hva seksuell lek er, og hvilke fordeler det kan ha for både forebygging og barns seksuelle utvikling finnes i kapittel 5.3.1.1.

I likhet med identiteten utvikles seksualiteten i samspill med personene man har rundt seg. Hvilke reaksjoner man får på utforskningen i barneårene har stor betydning for hvordan man kommer til å fungere seksuelt (Aasland, 2020; Langfeldt, 2000). At barnet tar på egne kjønnsorganer og utforsker hvordan det føles, er helt normalt. Hvis voksne synes det er vanskelig å være vitne til dette, bør man, ifølge Stevnhøj (2011), bite i seg egen forlegenhet og la være å reagere fordømmende. Istedenfor kan man på en rolig og varsom måte si til barnet at man forstår hvorfor de gjør det og at det er godt, men at det er best å gjøre det alene. Det viktigste er å unngå å gi barnet skamfølelse. Mye av det som reageres negativt på av barns seksuelle atferd, er en del av en helt normal seksuell utvikling. Dersom man opplever noe som tydelig er avvikende fra normal adferd, for eksempel at barnet onanerer aggressivt, gjentakende og over lang tid, bør man undersøke om det foregår noe spesielt i barnets liv (Aasland, 2020; Stevnhøj, 2011). En oversikt over hva som er ansett som normal og unormal seksuell atferd hos barn i 0-5-årsalderen ligger vedlagt i vedlegg 1.

3 Seksuelle overgrep mot barn

Det finnes mange definisjoner på seksuelle overgrep mot barn. Ifølge Aasland (2009, s. 35) er seksuelle overgrep mot barn enhver form for fysiske og/eller psykiske seksuelle overgrep eller

krenkelser begått av noen barnet kjenner eller ikke kjenner, og som det ikke er i stand til å samtykke til, for eksempel på bakgrunn av alder, modenhet eller trusler.

3.1 Ulike former for seksuelle overgrep

I Norges lov om straff skilles det mellom tre typer seksuelle overgrep mot barn: Seksuelt krenkende atferd, seksuelle handlinger og seksuell omgang. Seksuell omgang deles også opp i voldtekt av barn under 14 år og seksuell omgang med barn mellom 14 og 16 år (Straffeloven, 2009, §299-305).

3.1.1 Seksuelt krenkende atferd

Om et barn blir utsatt for seksuelt krenkende atferd, er kontakten ikke fysisk. Barnet blir for eksempel filmet i seksuelle stillinger eller i sårbare og intime situasjoner, vist pornografi eller tvunget til å se på seksuelle handlinger (Aasland, 2009). Det kan også innebære verbale krenkelser (Søftestad, 2018).

3.1.2 Seksuell handling

En seksuell handling kan for eksempel være å berøre eller beføle barnet på bryster eller kjønnsorganer. Å få et barn til å utføre slike handlinger på seg selv, vil også falle inn under denne kategorien (Aasland, 2009; Søftestad, 2018).

3.1.3 Seksuell omgang

Seksuell omgang omfatter alle typer inntrengning i kroppens åpninger. Det kan være penis, fingre eller andre gjenstander inn i munnen, skjeden eller anus (Aasland, 2009). Ved seksuell omgang med barn under 14 år omfattes også innføring av penis mellom de små og store kjønnsleppene (Søftestad, 2018).

3.2 Forekomst av seksuelle overgrep

Ulike europeiske studier viser at forekomsten av seksuelle overgrep mot barn varierer mellom 6 og 36 prosent for jenter og mellom 1 og 15 prosent for gutter. Variasjonene i prosentandelen skyldes blant annet at seksuelle overgrep mot barn defineres forskjellig, at forskningsmetodene er forskjellige og at gruppen informanter som velges ut er ulik (Søftestad, 2018).

NKVTS gjennomførte i 2019 en nasjonal undersøkelse av ungdom mellom 12 og 16 år, der målet var å finne omfanget av ungdommers erfaring med vold og overgrep i oppveksten. Undersøkelsen ble besvart av over 9000 ungdommer. Av disse, svarte 6 prosent at de hadde blitt utsatt for seksuelle overgrep av en voksen én gang. For å få en større forståelse av hva dette tallet faktisk betyr, kan man si at om de 6 prosent utgjør 540 ungdommer, så vil det alene fylle opp nesten 19 skoleklasser med barn. De 19 skoleklassene er da *kun* fra det utvalget som faktisk ble spurt. Dobbelt så mange jenter (8 prosent) som gutter (4 prosent) rapporterte om slike hendelser. 22 prosent av ungdommene svarte at de hadde blitt utsatt for seksuelle krenkelser av jevnaldrende (Augusti & Hafstad, 2019). Det anslås at 30-50 prosent av alle overgrep blir begått av barn og unge under 18 år (Søftestad, 2005; Børresen, 2015).

3.3 Hvem utfører seksuelle overgrep?

Undersøkelser av personer som forgriper seg på barn viser at det ikke er en homogen gruppe mennesker. De har ingen spesifikke kjennetegn. Det eneste de har til felles er en evne til å manipulere både barn og de voksne rundt barna (Søftestad, 2018). De fleste overgrep begås av en barnet kjenner og har tillit til. Det kan være foreldre, søsken, andre i familien, lærere, barnehagelærere, trenere og lignende. Kun noen få overgrep skjer av noen som er totalt fremmed for barnet (Aasland, 2009). Det kan være veldig vanskelig for familie, venner og fagfolk å tro at et menneske som utfører seksuelle overgrep er i stand til dette, ettersom de fremstår like lite kapable til å utføre dette som alle andre (Søftestad, 2018).

Eksisterende forskning tilsier at 98-100% av voksne som forgriper seg på jenter, er menn. Blant de som utøver seksuelle overgrep mot gutter, er også menn mest representert (Søftestad, 2018). Hovedandelen av overgripere er i familie med barnet; far, bestefar, stefar og bror (Søftestad, 2005). Rundt 11% av kjente overgripere er kvinner, og disse har begått overgrep mot begge kjønn. Det antas at antall overgrep begått av kvinner er underrapportert (Søftestad, 2005). En grunn til det er at overgrepene kan forveksles med moderlig omsorg. En annen er at kvinner ofte opererer sammen med menn, mens menn ofte opptrer alene (Kvello, 2012).

3.3.1 Barn som forgriper seg på andre barn

Resultater fra ulike studier viser at mellom en tredjedel og halvparten av seksuelle overgrep utføres av personer under 18 år, noe som betyr at man ikke ensidig bør tenke på overgripere som voksne (Kvillo, 2012). Det kan være vanskelig å se og akseptere at barn begår overgrep mot andre barn. Vantro, benektelse og bortforklaring er kjente og vanlige reaksjoner hos de som står barnet nært. Å differensiere mellom hva som er seksuelle overgrep, seksuell utforskning og gjensidig seksuell lek kan være utfordrende (Søftestad, 2018). Noe som kjennetegner unge overgripere er at de i nesten alle tilfeller har blitt utsatt for seksuelle overgrep selv (Kvam, 2001).

3.4 Utsatte barn

Alle barn er spesielt utsatt for å oppleve overgrep av den enkle grunn at de er barn. De mangler kunnskap om og forståelse av hva som foregår mellom dem og den som forgriper seg. Dersom overgrepene starter tidlig og den som forgriper seg er en forelder eller en annen som står barnet nær, vil overgrepene bli en del av barnets hverdag og omsorgssituasjon. Det er ikke en selvfølge at barn kan forstå at handlingene er uvanlige eller unormale (Søftestad, 2018).

Selv om alle barn kan bli utsatt for overgrep, er det likevel noen grupper som er mer utsatt for risiko enn andre. Barn som vokser opp i en familie der det har vært brudd mellom foreldrene, der foreldrene aldri har bodd sammen, eller der barnet ikke har mulighet til å bo sammen med sine foreldre og dermed bor i fosterhjem, institusjon eller med andre slektninger, har vist seg å være en utsatt gruppe. Forekomsten av seksuelle overgrep fra en voksen er dobbelt så høy sammenlignet med de som bor sammen med begge foreldrene (Augusti & Hafstad, 2019).

Rusmisbrukende foreldre har økt risiko for å mishandle og forgripe seg seksuelt på sine barn, samtidig som de er mindre rustet til å kunne beskytte barna sine mot andres krenkelser (Kvillo, 2012). I tillegg kan psykisk sykdom og/eller kriminalitet hos foreldrene gi dårligere forutsetninger for at de kan håndtere dagliglivets utfordringer, herunder ansvar og omsorg for sine barn (Augusti & Hafstad, 2019). Barn som lever under utrygge forhold som disse, har økt risiko for å bli utsatt for seksuelle overgrep.

Forekomststudier viser at barn og unge med funksjonshemninger utsettes to til tre ganger så ofte for overgrep som øvrige jevnaldrende (Kvello, 2012). Barn med alle typer funksjonsnedsettelse og med alle alvorlighetsgrader av dette, er mer utsatt enn funksjonsfriske barn (Kvam, 2001). Det er flere årsaker til dette. De kan ha større vansker med å formidle overgrepene til andre, fordi de har et mangelfullt eller mangler et verbalt språk. De er ofte avhengige av intimpløie, og dette kan tas hånd om av profesjonelle fremfor foreldrene (Kvello, 2012). Aasland (2009) viser til forskning hvor det fremkommer at overgripere ofte er veldig flinke med barn, og at de bevisst kan søke jobber der de kommer i kontakt med andres barn.

Ellers har det å ha innvandringsbakgrunn, det å ikke identifisere seg som enten gutt eller jente, eller å ha dårlig familieøkonomi vist seg å være forbundet med flere volds- og overgrepserfaringer i barns oppvekst (Augusti & Hafstad, 2019).

Erfaringen tilsier imidlertid at det er en rekke barn som blir utsatt for seksuelle overgrep, selvom de ikke faller inn under noen av de sårbare gruppene. En ressurssterk omsorgsperson som utfører overgrep vil kunne klare å manipulere barnet til å tro at atferden er normal, naturlig og riktig. Det er nesten umulig for barn å ha kognitive, emosjonelle og erfaringsmessige kvalifikasjoner til å kunne gjennomskue denne manipulasjonen, og til å unngå overgrepet. I tillegg blir barnet ofte utsatt for trusler. Ressurssterke barn vil forstå hva de potensielle konsekvensene av en avdekking — skilsmisse, fengsel, barnehjem eller risiko for selvmord — innebærer, og vil også ha sosial og intelligensmessig kompetanse til å skjule, benekte, bortforklare og tie om overgrepene. De kan også klare å bære byrden av overgrepene. Sterke barn kan sørge for at overgrepene ikke blir kjent, og dermed er det styrken deres som gjør dem sårbare (Søftestad, 2018).

3.5 Tegn på at et barn er utsatt for overgrep

Overgrepsutsatte barn blir skadet på områder som er helt sentrale for deres utvikling, og det finnes ingen grenser for hvordan skadene kan komme til syne. Ifølge Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) (2018), Søftestad (2018) og Aasland (2009) er noen av de vanligste symptomene og signalene:

- Seksuelt utagerende opptreden
- Sår i underliv, rundt anus og/eller munn og andre merker på kroppen
- Angst under stell og bleieskift
- Problemer med spising
- Unormale tilstander i munnhulen
- Avvik i kroppslige funksjoner, smerter og sykdommer
- Redusert evne til å regulere følelser
- Redusert kontroll over egen adferd
- Redusert tilknytningsevne
- Dissosiasjon
- Reduserte kognitive ferdigheter
- Regresjon
- Angst og depresjon
- Negativ selvfølelse og selvbylde

En utdypning av hva som er vanlig og bekymringsfull seksuell atferd finnes i vedlegg 1. En utdypning av de øvrige punktene finnes i vedlegg 2.

3.6 Konsekvenser av seksuelle overgrep

Undersøkelser viser at mange overgrepsutsatte barn som fikk hjelp til å bearbeide traumene som barn og/eller ung, lever et godt liv som voksen. Dersom man klarer å hjelpe et lite menneske bort fra de seksuelle overgrepene, vil det kunne slippe mange av senskadene. Seksuelle overgrep har vist seg å gjøre personer sårbare for å utvikle en rekke psykiske lidelser. Både de som husker handlingene og de som fortrengrer dem, kan få senskader. Å bli utsatt for seksuelle overgrep i tidlig barndom gir høy risiko for å føle på selvforakt og skam. Selvbebreidelse er også en vanlig følelse. Det skadde selvbildet øker risikoen for at personen utvikler depresjon, angstlidelser, tvangslidelser

(OCD), psykose, posttraumatisk stresslidelse og/eller rusmiddelmissbruk, og dette øker igjen risikoen for å forsøke å begå selvmord. Mellom 11 og 21 prosent av unge voksne som forsøker å ta sitt eget liv, har vært utsatt for seksuelle overgrep (Aasland, 2009; Kvello, 2012). Å utvikle spiseforstyrrelser er også en vanlig konsekvens. Aasland (2009) skriver at om lag 30 prosent av personer med spiseforstyrrelser har vært utsatt for seksuelle overgrep. Ellers er det rapportert om store humørsvingninger, problemer med å regulere følelser, dissosiasjon, problematisk forhold til egen seksualitet, frykt for intimitet, frykt for avvisning, destruktive forhold, aggresjon, vold, eksistensiell utrygghet, tap av tillit til andre mennesker og sosial isolasjon (Aasland, 2009; Kvello, 2012; Søftestad, 2018). Om man tar alle de potensielle konsekvensene i betraktning, finnes det ingen tvil om at dette er noe man burde arbeide med å forebygge. Men hvordan?

4 Forebygging

Forebygging er et positivt ladet ord som betyr forsøk på å eliminere eller begrense en uønsket utvikling. I dette tilfellet retter forebygging seg mot en innsats for å forhindre eller redusere seksuelle overgrep mot barn. Barn som blir utsatt for seksuelle overgrep, opplever ofte at hjelpen uteblir eller kommer for sent. Det blir gjort for lite for å beskytte barna. Det er et stort sprik mellom kunnskapen vi har, og det som gjøres for å forhindre at barn utsettes for seksuelle overgrep (Kvello, 2012; Søftestad, 2018). I dette kapittelet skal jeg gå inn på forskjellige grader av forebygging og ulike forebyggingsstrategier. Forebyggende arbeid kan utføres på tre nivåer: primær forebygging, sekundær forebygging og tertiær forebygging (Kvam, 2001; Søftestad, 2018).

4.1 Primær forebygging

Primærforebyggende arbeid retter seg mot den allmenne befolkningen. Gruppen skal i utgangspunktet ikke ha vært utsatt for seksuelle overgrep, men enkeltindivider innenfor gruppen kan ha opplevd det. Erfaringer tilsier at flere innenfor denne gruppen med stor sannsynlighet vil bli utsatt for overgrep på et eller annet tidspunkt. Generelt kan man si at primær forebygging skal hindre at det uønskede skjer. Forebyggingsarbeidet baserer seg ofte på å spre kunnskap, å påvirke holdninger og å motivere til handlinger som kan bidra til å forhindre og redusere seksuelle overgrep mot barn (Kvam, 2001; Søftestad, 2018).

Primærforebygging handler blant annet om å gi fagfolk som jobber med barn kompetanse om seksuelle overgrep og hvilke signaler og symptomer barn kan gi (Søftestad, 2018). Mange overgrep

kunne nok vært unngått og avdekket mye tidligere om kompetansenivået hadde vært hevet. Å heve kompetansen på temaet er et ønske blant barnehageansatte og kommende barnehagelærere. Mange opplever at de ikke kan nok om dette, og å øke kompetansen på området vil dermed være et viktig og naturlig tiltak på veien (Nygård, Schjelderup & Nessa, 2018).

Primær forebygging handler også om å gi barn kunnskap om kropp, seksualitet og overgrep. Dette inkluderer informasjon om *at* de kan og *hvor* de kan søke hjelp om de opplever dette. Denne kunnskapen kan bli formidlet på ulike måter, for eksempel ved rutinemessig tematisering av kropp, seksualitet og overgrep i samtalegrupper i barnehagen (Søftestad, 2018). Ellers finnes det flere aktører som arbeider med barns beskyttelse, og disse har iblant nasjonale kampanjer som har som mål å opplyse barn om temaet. Et eksempel på dette er Redd Barnas kampanje *#JegErHer* og TV-serien *Kroppen min eier jeg* som første gang ble sendt på NRK i 2017 (NRK, 2017).

De tydeligste markeringene av samfunnets holdning til seksuelle overgrep mot barn finnes i landets lovverk og i internasjonale konvensjoner. I straffeloven står det at seksuelle overgrep mot barn er forbudt, og at et brudd på denne loven skal straffes. Dette skal, blant annet, ha en forebyggende virkning. Loven hjelper imidlertid ingenting dersom ingen oppdager lovbruddet og sørger for at lovverket iverksettes. Barnevernloven gir voksne et påbud om å beskytte barn mot skader, og å gi opplysninger til barnevernstjenesten om det finnes en grunn til å tro at barn blir mishandlet, utsatt for alvorlig omsorgssvikt eller viser alvorlige atferdsvansker (Søftestad, 2018).

4.2 Sekundær forebygging

Sekundær forebygging er å benytte metoder som skal hindre at skader, sykdommer og ulykker som allerede er inntruffet, skal gi negative konsekvenser eller utvikle seg i negativ retning. Tiltakene skal redusere omfanget, alvorligheten eller varigheten av problemet når det først har oppstått (Kvam, 2001; Søftestad, 2018). Sekundær forebygging handler om å beskytte utsatte barn mot videre overgrep og å sørge for at det enkelte barn får tilpasset hjelp, samt å sørge for at omsorgspersonene klarer å opprettholde beskyttelsen mot videre overgrep. Et viktig tiltak er å ha velfungerende barneverns- og polititjenester, samt helse- og rettsvesen. Kvaliteten på arbeidet i disse etatene vil avgjøre om utsatte barn får en god hjelp og beskyttelse, og om overgriperen blir oppdaget, stoppet og straffet. Ellers, og kanskje det som er mest relevant for arbeidet i barnehagen, er viktigheten av at fagfolk som jobber med barn har kunnskap om hvordan de skal kommunisere

med barn om de først mistenker at dette barnet blir utsatt for overgrep, og har kunnskap om hvordan de skal handle for at en mistanke og bekymring på en klar og faktabasert måte skal formidles til barnevernstjeneste og politi. Fagpersoner bør også utvikle og utøve en god omsorgskompetanse, og ha en trygg og tydelig væremåte som virker helende på barn som er utsatt for seksuelle overgrep (Søftestad, 2018). Dette samsvarer med det Steiner (2006) har sagt om at ekte kjærlighet hos oppdrageren, som varmt gjennomstrømmer de fysiske omgivelsene, gjør godt for barnet.

4.3 Tertiær forebygging

Tertiær forebygging er de tiltakene som settes inn etter at den umiddelbare behandlingen regnes som avsluttet. Målet er å unngå forverring av problemene, og at den skadde skal kunne leve et så normalt liv som mulig. Tertiær forebygging kan for eksempel være at man som barn, ungdom eller voksen får vedvarende spesialpedagogisk eller psykologisk hjelp etter overgrepene. Det finnes behandlingstilbud for barn i alle regioner i Norge, hovedsakelig på barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUP), Statens barnehus, familierådgivningskontor og barnevernsinstitusjoner. Tertiær forebygging inkluderer og å stoppe, straffe og gi behandling til voksne og barn som har forgrepet seg på barn. Fengselsopphold, frivillige behandlingstilbud og trusler om rettsforfølgelse og straff er noen av tiltakene som brukes (Kvam, 2001; Søftestad, 2018).

5 Integrering av forebyggingsarbeid i steinerbarnehagens aktiviteter

Det er vanskelig å forstå at barn som blir utsatt for overgrep ikke styrter til trygge voksne med rop om hjelp. Det tar i gjennomsnitt 17 år fra et overgrep blir begått til det blir fortalt om, og det er ifølge Søftestad (2018) mange grunner til det. For de små barna er mangel på språk, begreper og forståelse for hva som skjer en vesentlig grunn. Mange kan også bære på en skamfølelse knyttet til overgrepene. Dette kan føre til at barnet kan oppleve selve skammen ved å eksponere det som barnet oppfatter som negativt, mindreverdige og foraktelig ved sin egen person, som verre enn å bære på hemmeligheten alene. Noen barn tror at de har vært en aktiv deltaker i de seksuelle overgrepene, og føler derfor stor skyld i det som har skjedd. Enten fordi de ikke klarte å unngå overgriperen, fordi de opplevde nytelse eller tok imot gaver som følge av overgrepene, eller fordi de selv initierte overgrepene slik at de slapp å leve i uvisshet om når neste overgrep ville skje. Frykt for alvorlige konsekvenser kan også holde barn fra å avsløre overgrepene. Mange barn blir truet til stillhet, og vurderer konsekvensene av en avsløring som mer alvorlige enn selve overgrepene. Ellers kan fortregning av overgrepene være en mer eller mindre bevisst mestringsstrategi.

At barn kan ha så mange ulike grunner til å holde overgrepene for seg selv, gjør det enda viktigere at vi voksne tar ansvar for å hjelpe de utsatte barna. Det er *kun* de voksnes ansvar. Arbeid med forebygging må gjennomføres i steinerbarnehagen, det er lovpålagt i henhold til blant annet FNs barnekonvensjon (1989) og den nasjonale rammeplanen (Utdanningsdirektoratet, 2017). Spørsmålet er ikke *om* barnehagen skal arbeide med forebygging, men *hvordan*. Steiner har, som tidligere nevnt, sagt at barn går ut fra at verden er god, og at de derfor gjør rett i å etterligne alt rundt dem. Videre mener han at pedagogen skal imøtekomme denne antakelsen (Steiner 2008a). Han har også påstått at barn i den første syvårsperioden ikke har en seksualitet (Steiner, 2002). Nyere forskning tegner imidlertid et annet bilde. Fagfolk (Aasland, 2020; Kvam, 2001; Kvello, 2012; Langballe, 2011; Sjøttestad, 2018) synes å være enige om at seksualiteten er medfødt, og at en viktig del av forebyggingen er å snakke med barn om nettopp seksualitet, kropp og overgrep. Dette kan nok for en del steinerpedagoger sees på som å stride mot Steiners prinsipp om at pedagogen må bevare antakelsen om at verden er god. En stor del av arbeidet som er primærforebyggende, vil nok stride imot dette, ettersom det i stor grad handler om å spre kunnskap og informasjon. Med tanke på det dagens forskning viser og det faktum at samfunnet har forandret seg mye siden Steiners tid, bør den moderne steinerpedagogen sette Steiners hundre år gamle tenkning i et nytt og kritisk perspektiv. Det kan være uheldig, og potensielt skadelig, for utsatte barn, om steinerpedagoger ikke forholder seg til det faktum at barn er født med en seksualitet, og at forskning tilsier at den mest effektive måten å forebygge overgrep på, er å snakke med barna om kropp, seksualitet og overgrep. Hvordan man kan snakke med barn om disse temaene kommer jeg tilbake til i kapittel 6.

I dette kapittelet skal jeg ta for meg hvordan vi kan integrere forebygging i arbeidet som allerede gjøres i steinerbarnehagen. En stor del av dette forebyggingsarbeidet vil være sekundærforebyggende, ettersom det ikke gir barn noen direkte kunnskap og begreper om hva kropp og seksualitet er, og hva de kan bli utsatt for. Det denne typen forebygging handler om er blant annet å øke sannsynligheten for at de seksuelle overgrepene oppdages så tidlig som mulig. Dette kan gjøres ved å la de ansatte i barnehagen bli kunnskapsrike og observante slik at de tidlig oppdager signalene barn sender ut, samt å gi barna arenaer og muligheter til å kunne si i fra, direkte eller indirekte, etter at overgrepene har skjedd.

5.1 Voksenrollen og kompetansen blant personalet i barnehagen

Det ligger et stort potensiale for forebygging i samspillet og relasjonen mellom barna og barnehagepersonalet. I den lokale rammeplanen for steinerbarnehager (2018) står det at det i steinerbarnehagene legges stor vekt på den voksnes rolle og arbeid. Å ha evne til å skape en tilstedeværende, varm og kjærlig relasjon til hvert enkelt barn står sentralt. For at denne relasjonen skal ha en forebyggende effekt på overgrep og konsekvensene av det, ligger det ifølge Søftestad (2018) visse betingelser til grunne. I tillegg til grunnutdanningen, vil kulturen og arbeidsmiljøet i barnehagen og mulighetene for videreutvikling av kompetanse bestemme hvordan en fagperson er som profesjonsutøver. Barnehageansatte bør få kunnskap om barns seksualitet, seksuelle overgrep mot barn, og hva som er normal og unormal atferd i forhold til dette. I tillegg til kunnskap, er bevissthet på egen makt som voksen, holdninger til barna og evnen til å skape kontakt og tillit noen av de kvalitetene som bestemmer hvordan samspillet mellom barna og personalet fungerer.

Forbilde og etterligning er et sentralt prinsipp i steinerpedagogikken (Steinerbarnehageforbundet, 2018). Steiner (2006; 2008b) har sagt at barna i den første syvårsperioden er et sansende og etterlignende vesen, som helt og holdent føyer seg inn i omgivelsene. De voksne er for barna representanter og et slags speil for verden. Barna etterligner alt som foregår i deres fysiske omgivelser, i ordets videste forstand. Det vil si at barnet ikke bare etterligner det som utspiller seg foran øynene deres, men at de også kan etterligne følelser, moral og ikke minst holdninger. De voksnes holdninger til seg selv og andre, til egen kropp, nakenhet og seksualitet, og til egne og andres grenser, vil være med på å bestemme hvordan barna utvikler en trygghet i møte med de voksne, et sunt forhold til seg selv og kroppen sin, og ikke minst respekt for egne og andres grenser (Aasland, 2020; Søftestad, 2018). Holdningene de voksne viser, kan gjøre barn flau, usikre og skamfulle — eller det motsatte: stolte, glade og kunnskapsrike. Dersom barn opplever de voksne i barnehagen som åpne rundt temaet kropp og seksualitet, er sjansene mye større for at de vil åpne seg om noe skulle være galt (Aasland, 2020).

Likevel er det viktig å huske at barn har flere måter å formidle at de har det vondt. Barn blir aldri bedre til å fortelle enn det de voksne er til å lytte, se og forstå (Langballe, 2011). Det er ikke barnets ansvar å fortelle, det er de voksnes ansvar å være kunnskapsrike, årvåkne, mottakelige og lyttende. For at kompetansen man har som fagperson på best mulig måte skal kunne anvendes, er det en betingelse at man *tør* å bruke den (Thorkildsen, 2015).

5.1.2 Å tørre å se, å lytte, å tro og å spørre

Kompetansen blant personalet i barnehagen rekker bare så og så langt om man ikke tør å bruke kompetansen man har. Et spørsmål er om barnehageansatte er kompetente nok til å klare å se. Neste spørsmål er like viktig: *Tør de å se?* Tør de å ta imot det barna gir dem og viser til dem?

Støttesentrene mot incest og seksuelle overgrep har i mange år sagt «Du ser det ikke før du tror det». For å bli i stand til å ta i bruk kompetansen, og å bli i stand til å se at et barn i barnehagen forsøker å fortelle deg at de blir mishandlet eller misbrukt, så må man i utgangspunktet tro at slike ting kan skje, selv med barn som tilsynelatende vokser opp i de tryggeste omgivelser (Thorkildsen, 2015).

Ifølge Søftestad (2008), kan barn gjøre bevisste og ubevisste atferdsmessige eller verbale forsøk på å avdekke de seksuelle overgrepene. De som prøver å bruke nonverbal kommunikasjon, kan klenge eller klamre seg til de voksne, eller ofte få raserianfall for små hendelser. Andre barn prøver å gi indirekte verbale hint om at de er misbrukt. I all hovedsak pleier disse forsøkene å være ineffektive, fordi voksne ikke har lytteevne eller kompetanse nok til å forstå hva barna prøver å si. I litteratur og undervisningssammenheng kan man få inntrykk av at dersom man som barnehageansatt får mistanke om at et barn er utsatt for overgrep, så er dette en oppgave for fagfolk i barnevernstjenesten, politi- og rettsvesenet, BUP eller barneavdelingen på sykehuset. Er dette med på å få barnehageansatte til å unngå å tilrettelegge situasjoner hvor barn kan fortelle om erfaringer med for eksempel overgrep? Dersom et barn i barnehagen forteller at det ikke vil hjem fordi noen hjemme tar det i tissen eller rumpa, kan det hende dette møtes med at den voksne heller ringer til en rådgiver eller barnevernstjenesten enn at det følges opp med spørsmål for å få barnet til å utdype og forklare. Om de voksne ikke tør å følge opp og spørre, kan en unik mulighet til å skaffe viktige, spontane og fyldige fortellinger forsvinne. Mange kan være redde for å si noe feil i en slik situasjon, og det er dessverre slik at «feil» spørsmål eller kommentarer kan få barnet til å lukke seg igjen. Ifølge Aasland (2020) og Langballe (2011) er det beste man kan gjøre i slike tilfeller å si: «*Du sier at noen hjemme tar deg på tissen. Fortell mer om det!*». På den måten stiller man ikke ledende spørsmål, men lar barnet styre samtalen. Man viser også barnet at man har hensikt å lytte til det.

Et annet problem som kan oppstå, og som fører til at avdekking kan ta lengre tid, er at voksne har en så stor tendens til å identifisere seg med hverandre at det leder til at mange er tilbøyelige til å, i

en viss grad, unnskylde omsorgssvikt og mishandling av barn (Kvello, 2012). De hevder at foreldrene gjør så godt de kan, og fester istedenfor merkelapper som vanskelig og avvikende på barnet. Barn har hundre språk for å avsløre overgrep, og det krever kunnskap og lytteevne fra de voksnes side for å kunne forstå (Søftestad, 2018). Alt for mange barn opplever at voksne ikke reagerer før barna blir for vanskelig for de voksne, og barna som roper om å bli sett, elsket og forstått møtes med konsekvenser, straff, adferdsprogrammer og/eller diagnoser som ADHD, angst og depresjon (Thorkildsen, 2015). Barna blir utsatt for et dobbelt svik. For det første blir de utsatt for seksuelt misbruk. For det andre blir ikke overgrepene oppdaget, fordi de de utsettes for ikke blir sett. Om det blir sett, blir det ofte usynliggjort og ugyldiggjort (Søftestad, 2018). Barn er helt avhengig av samfunnets evne til å se og forstå, av voksnes evne til å tro på dem, og evne til å gi dem trygge rom til å snakke slik at de våger å fortelle (Thorkildsen, 2015).

5.1.3 Å skape et felles kompetansegrunnlag og syn på barn og seksualitet

I barnehagene diskuteres det åpent hvordan en skal løse konflikter, hva som er viktig med måltidet og man diskuterer seg frem til en enighet om en felles pedagogisk holdning. Temaet seksualitet og seksuelle overgrep hoppes ofte over grunnet usikkerhet. Mange voksne kan være usikre i møte med barns seksualitet. Å ha en åpen dialog i personalgruppen kan være til stor hjelp for mange. Som nevnt i de to forrige delkapitlene, er det uimotsigelig viktig å ha kompetanse på området. Alle i barnehagen bør ha denne kompetansen. Det er viktig at hver barnehage har et avklart forhold til barns seksualitet, om og hvordan man skal snakke med barn om dette, og hvordan man skal håndtere at barn leker seksuelle leker. Dersom man ikke har snakket om hvordan man skal møte disse tingene, vil barna møte personlige normer og følelser omkring seksualitet. Barnehageansatte som reagerer med usikkerhet og varierende reaksjoner når barn leker seksuelle leker, kan bidra til at barn blir usikre på sine egne følelser, og det kan i verste fall svekke barns tillit til de voksne (Aasland & Friis, 2017; Sandgrind, 2017).

Å opprettholde tabu og skam, og å unngå å tilegne seg kunnskap rundt seksualitet, er kun til fordel og hjelp for en overgriper (Aasland & Friis, 2017). Det holder ikke at et par ansatte går på kurs. Ifølge Søftestad (2018) kan man ikke kun lese for å tilegne seg denne kompetansen. Det må reflekteres, jobbes med holdninger og følelser, og det kreves ferdighetstrening. Det må jobbes systematisk med temaet, og man må snakke om og oppdatere kompetansen blant alle ansatte jevnlig (Storvik, 2020a). Så snakk med hverandre i kollegiet, del erfaringer på tvers av avdelinger og øv på vanskelige samtaler og spørsmål i fellesskap. Barn vil komme med spørsmål, og dersom de blir

møtt med voksne som blir flau, sinte, rødmende, unnvikende, avvikende, som gir negative svar og blikk eller som bare tuller det bort, så kommer de sannsynligvis ikke til å spørre den voksne igjen. Det beste er å øve og å snakke om det til det blir komfortabelt (Aasland, 2020).

5.2 Foreldrearbeid

Overgripere er avhengig av tabu og skam for å få spillerom til å gjennomføre overgrepene. De er avhengig av at det ikke snakkes om, at de ikke blir sett og oppdaget, og at barna og menneskene rundt barna ikke vet hva som skjer. Det vil derfor være vanskelig for en overgriper å utføre seksuelle handlinger mot et barn om man føler seg sett. Jo flere mennesker som har kompetanse, og jo flere øyne som kan se og oppdage, jo bedre. Det kan være lurt å inkludere foreldre i forebyggingsarbeidet. Foreldre, både barnas egne og venners foreldre, er sentrale personer i barnets liv. Mange er voksne barna har kjent over lang tid, som de har et tillitsforhold til, og som er tilgjengelige i barnets hverdag. De er ofte de første som blir betrodd barn og unges fortellinger om seksuelle overgrep. Det kan være vanskelig for foreldre å skjønne hva barnet prøver å si om de ikke har forutsetninger og kompetanse til å kunne forstå. De kan også bli satt i en vanskelig situasjon hvor de som privatpersoner blir nødt til å luften mistanker om andre foreldre, venner, slektninger eller andres barn. Foreldre kan ha behov for støtte, drøftingspartnere og konkrete råd. Om de synes det er vanskelig å si sine mistanker direkte ut, kan de prøve å hinte til de ansatte i barnehagen, og da er det viktig at de ansatte er lydhøre og oppmerksomme, og at de kan ta over ansvaret for videre oppfølging av mistanken (Søftestad, 2018). Dersom man har tatt opp temaet på ett eller flere foreldremøter, vil det være lettere for foreldrene å komme til de ansatte, og en hel avdekkingsprosess kan gå raskere. Ansatte må ikke være redde for å gi innsyn i barnehagen og arbeidet som gjøres. Det man heller bør være redd for, er at mangelen på innsyn gjør at man overser og lukker øynene for overgrep (Nygård, et al., 2018).

5.3 Aktivitetene i steinerbarnehagen, og hvordan de kan brukes forebyggende

En del av aktivitetene som allerede utføres i steinerbarnehagene kan brukes som verktøy i arbeidet med forebygging. Det viktigste man må tilføre er bevissthet og kunnskap fra de voksnes side. De må ha kunnskap nok til å vite hvilke signaler barn kan sende ut om de har det vanskelig, for eksempel i tegningene sine eller på andre non-verbale måter, slik at det raskt kan avdekkes og stoppes. Betydningen av barns non-verbale kommunikasjon utfordrer ansatte som jobber med barn. De må være oppmerksomme og observante. Det kreves innsikt i at barn utsatt for seksuelle overgrep og andre typer traumatiske livserfaringer oftest vil vise sine følelser og sine skader ved

bruk av helt andre språk enn tale. Barn er jo istand til å *gjøre* mer enn de er i stand til å *redegjøre* for (Stevnhøj, 2011).

5.3.1 Lek

For de minste barna er leken en måte å leve i verden på. Ifølge Öhman (2012) er leken barns primære arena for å uttrykke seg selv, og derfor er det av avgjørende betydning at de får tid og rom til å leke. I rammeplanen for barnehager (Udir, 2017) står det at leken skal ha en sentral plass i barnehagen, og at lekens egenverdi skal anerkjennes. I steinerbarnehagene legges det stor vekt på å gi rom for barnas frie initiativ og lek. Leken er lystbetont, frivillig og spontan, og et sted for fryd og fellesskap. Den er et sted for utforskning av egne styrker og ferdigheter, og for utforskning av egne og andres grenser. Leken er viktig for å etablere god selvfølelse og en følelse av kompetanse og mestring, det vil si en følelse av å kunne ta eget initiativ og ha kontroll. I leken lærer barnet å håndtere motstand og konflikter, noe som krever tilstedeværende medarbeidere som balanserer mellom å observere i bakgrunnen, og å gripe inn dersom det er nødvendig. Leken gir også barn mulighet til å bearbeide inntrykk og opplevelser (Steinerbarnehageforbundet, 2018; Stevnhøj, 2011; Öhman, 2012). Å få bearbeidet inntrykk og egne følelser gjennom sin fantasi er viktig. Barn som mister denne muligheten kan få problemer med å kanalisere sine frustrasjoner og sitt sinne (Steinerbarnehageforbundet, 2018). Når voksne lar seg fascinere, når de følger med og er observante, kan de få viktig informasjon om barn som sliter, og om barn som blir utsatt for ulike typer krenkelsers (Stevnhøj, 2011). De minste barna vil oftest og mest direkte vise hva de har vært utsatt for gjennom nettopp dette — leken (Aasland, 2009).

5.3.1.1 Seksuelle leker

Barn har også behov for å leke uten å være observert. Barn, spesielt når de begynner å nærme seg skolealderen, forstår at leker som doktorleker og andre leker med seksuell atferd er tabubelagte og hemmelige. De vil derfor lete etter steder hvor de kan leke disse lekene i fred (Friis, 2019). De vanligste seksuelle lekene barn leker er:

- Doktorleker
 - Det er vanlig at barn har en trang til å utforske kroppen og kjønnsorganene, og da er ofte å leke doktor eller at de er hos legen, på sykehus eller på legevakten en måte å møte denne trangen på. De kan se på, ta på og undersøke hverandres kroppsdeler. De kan også prøve å stikke ting inn i egne eller hverandres åpninger. Akkurat denne delen av doktorlek kan man

som voksen sette ned foten for, og si til barna at dersom de stikker gjenstander inn i kroppens åpninger, så kan det være vondt og vanskelig å få ut.

- Mor, far og barn

- Denne leken inneholder vanligvis ikke noe seksuelt, men kan ha seksuelt innhold. Barn går ofte inn i roller som de spiller ut mot hverandre når de leker. De velger eller gir hverandre roller, som ofte etterlikner kjente voksne, familieroller de kjenner til og barn. Dersom barna har observert intimitet og/eller seksualitet, vil dette ofte bli etterlignet og bearbeidet i lek. Mor, far og barn-leker gjenspeiler også hverdagen, som ofte inneholder intime situasjoner som å gå på toalettet, vaske seg eller bli vasket, av- og påkledning og lignende. Disse situasjonene kan i leken bli brukt som en mulighet til å utforske og å se på kroppene til hverandre.

- Seksuelle leker

- Barn kan leke det de selv kaller «pulelek», «tiss mot tiss», « rumpelek» eller «sexing/å sexe». Barna kan da ligge oppå hverandre eller stå inntil hverandre, med eller uten klær. Leken foregår ofte med barn som leker to og to, men kan også involvere flere enn dette. Barn kan leke denne leken lenge før de fortelles og forstår hvordan barn blir til. Leken lekes fordi det er en morsom og spennende lek hvor de kan være helt nær kroppene til hverandre.

Doktor-, familie-, og andre seksuelle leker er viktig for barnets seksuelle utvikling. Om leken er god, skal den være spennende, gjensidig og frivillig (Aasland, 2020). I den lokale rammeplanen for steinerbarnehager (2018) står det at medarbeiderne i barnehagen skal arbeide for å skape trygge rammer der barna kan utforske sine egne kroppslige grenser. Når barna leker seksuelle leker, er dette en arena for å teste ut grenser, kontroll, åpenhet og hva som gir lyst. Som i alle andre leker, skal det også når barn leker seksuelle leker, være positivt og lystbetont. Ingen barn skal tvinges, lokkes eller manipuleres til å leke noe de ikke vil.

Voksne reagerer forskjellig på barns seksuelle leker. Mange kan komme til å forveksle barns seksualitet med voksnes seksualitet, noe som ikke er tilfellet, som tidligere nevnt. Barn er ikke klar over at leken deres kan forbindes med voksnes seksualitet. De syns bare det er spennende, pirrende og vet at det er en anelse forbudt. De har ikke noe behov for å vite at spenningen de føler på har noe med voksnes seksualitet å gjøre. Det kan hemme den frie leken, og det kan gi barna opplevelser av skam, fordi voksne som de har tillit til, plutselig definerer leken deres som noe seksuelt og som

hører til voksenlivet. Man skal være forsiktig med å legge feil betydning over på barnas lek (Stevnhøj, 2011). Det er viktig at de ansatte i barnehagen har reflektert og diskutert rundt temaet barns seksualitet, slik at de er samkjørte rundt hvordan de skal håndtere seksuelle leker. Dette forhindrer forvirring blant barna, og skaper forutsigbarhet og trygghet. Jo mer kunnskap de ansatte i barnehagen har om barns naturlige utvikling, kjønnsidentitet, seksuelle utfoldelser og uttrykk, jo lettere er det å la barna få være i fred med sine naturlige sysler (Aasland, 2020).

Dersom man kommer inn på et rom der det foregår seksuelle leker, må man likevel alltid sjekke. Retningslinjer sier at ansatte i skole og barnehager til enhver tid skal ha oversikt over alle barn. Selv om barn oftest velger nære venner på sin egen alder og utviklingstrinn til å leke slike leker med, og det ofte skjer på frivillig basis, kan det alltså skje at noen er ufrivillig med og mistrives med det som skjer. Ifølge Aasland (2020), er det klokeste, i møte med barns seksuelle leker, at de voksne opptrer diskret og sjekker om alle involverte synes det er greit å være med på leken. Noen voksne kan ha behov for å ha en form for kontroll på denne typen lek, i frykt for at barn kan bli overseksuelle av slike leker. Langfeldt (2000) understreker at barn ikke ender opp med å bli overseksualiserte av å leke seksuelle leker. Dersom en voksen river opp døren og sier på en aggressiv måte at de ikke må leke slike leker, kan dette skape langvarig skam og frykt. Det motsatte problemet er voksne som vegrer seg helt for å avbryte slike leker, og tror at barna har det bedre om de får lov å leke seksuelle leker helt alene, uten tilsyn fra voksne, eller at slik lek alltid er bra og morsomt for alle barn. Slik er det heller ikke, ifølge Aasland (2020). Det beste er å være nøytral og ta en sjekk for mye, enn en for lite.

5.3.2 Ringlek og eurytmi

I steinerbarnehagene er ringleken en daglig aktivitet. Ringleken er en samlingsstund, hvor barna står sammen i en ring, hvor alle ser hverandre og blir sett. Den ledsages av en voksen som har forberedt innholdet, som ofte er små historier, sanger, rim og vers — gjerne er knyttet til årstiden. De muntlige elementene i ringleken akkompagneres av dansende bevegelser. Barna synger og resiterer, og gjennomfører i tillegg rytmiske, uttrykksfulle kroppslige bevegelser som sees på som viktige for barnets utfoldelse og læring. Bevegelsene skal stå i nær forbindelse til språkets og musikkens billedlige innhold og rytmiske struktur (Reistad, 2015). Ifølge barnehageforskeren Thomas Moser, er det en tydelig sammenheng mellom barnets bruk av meningsbærende bevegelser i ettårsalderen, og senere utvikling av ordforrådet. Å stimulere kroppsspråk i barnehagen gjennom bevegelsesleker, sanger og regler vil dermed være sentralt for å skape en god språklig og sosial utvikling barna i mellom (Nome, 2015).

Ringleken kan også inneholde elementer fra eurytmi, en bevegelseskunst Rudolf Steiner skapte sammen med noen av studentene hans. Eurytmi handler om å omskape kvalitetene som finnes i tale og musikk til bevegelse (Stoehr, 1993). Steiner har sagt at eurytmien er et språk som uttrykker den menneskelige sjelen (Steiner, 1984a, s. 15). Ifølge Nome (2015) vil eurytmi som bevegelsesaktivitet, hvor det å gi følelser og stemninger et bevegelsesuttrykk, i barnehagealderen peke seg ut som en naturlig kilde til utvikling og aktualisering av gestenes meningsbærende verden. Eurytmi kan dermed hjelpe til med å gi barn et tydeligere kroppsspråk. Det kan hjelpe de voksne å se barna og det de prøver å si. Ringleken og eurytmien kan også gi barna et rikere verbalt språk, som gjør at de vil bli flinkere til å kunne uttrykke seg om noe skulle være galt. I tillegg til dette, kan sang og musikk, ifølge Ruf (2013), hjelpe til med å løse opp følelsesmessige blokkeringer de har i kroppen. Den musikalske aktiviteten kan hjelpe dem med å avdekke fortrenge og skjulte følelser.

I ringleken får barna i tillegg øvd på grensesetting. De står inntil hverandre og holder ofte hender, noe som kan være utfordrende for noen. Enkelte barn oppgir grunner som er helt kurante, for eksempel at barnet ved siden av dem har tatt seg i munnen, nesa, rumpa eller underlivet og at de dermed syns det er ekkelt å holde i hendene deres. På samme måte som barn ikke bør tvinges eller oppfordres til å gi klemmer de ikke vil gi, bør også disse grensene respekteres. Selvsagt på en diskret måte som gjør at det barnet som et annet barn ikke vil holde, ikke blir lei seg. Ellers kan barnet lære at grensene deres ikke betyr noe (Aasland, 2009). Dersom et barn gjentakende nekter å bli med i ringen uten å oppgi noen grunn, kan det være greit å undersøke årsaken til dette. Barn vil som regel være med i fellesskapet, og barn som ikke tåler kroppskontakt, som har tilknytningsvansker og/eller isolerer seg, viser symptomer på å ha det vanskelig (Søftestad, 2018).

5.3.3 Tegning

I rammeplanen for barnehager (Udir, 2017) står det at barnehagen skal gi barna tilgang til ting, rom og materialer som støtter opp om deres lekende og estetiske uttrykksformer. Videre står det at barnehagen skal bidra til at barn får bearbeidet inntrykk og følelser i møte med kunst, kultur og estetikk. De fleste barnehager har tegnesaker tilgjengelig for barna gjennom hele dagen, og de blir ofte flittig brukt. Barn tegner både ting og hendelser de har sett og opplevd i den ytre verden, eller forestilt seg i det indre. Om barn opplever sykdom og smerte, kan dette ofte vise seg i tegningene (Brochmann, 1995).

«When children draw they bring their experiences to paper. Children's drawings are like diary entries that tell stories» (Ruf, 2013, s.99).

Barnetegninger kan altså gi en innsikt i barns ytre og indre opplevelser, og kan dermed også reflektere hva de trenger og hva de tenker på, både på godt og vondt. Å tegne gir barn muligheten til å uttrykke non-verbalt, det de ikke klarer å si høyt. Dette kan virke både bearbeidende for barnet, samt gi de voksne mulighet til å forstå hva hvert enkelt barn går gjennom uten at de nødvendigvis må fortelle det med ord (Ruf, 2013). Dersom både barnet og den voksne, på hver sin måte, skal få noe ut av barnetegningene, er den første betingelsen at tegningene blir nedfelt på papiret så uberørt av voksen innblanding som mulig. Jo mer de voksne blander seg inn i tegneaktiviteten til barna, jo mindre kan man være sikker på at det er barnet selv som taler gjennom tegningen sin (Brochmann, 1995). Det er imidlertid ikke all tegning som fremstiller for eksempel seksuell aktivitet som vitner om at barnet har blitt utsatt for krenkelser. Barn er generelt opptatt av utforskning, av kropp og seksualitet, og det er slett ikke uvanlig at barn tegner kjønnsorganer eller mennesker i seksuelle aktiviteter. Det kan likevel være en god idé å være ekstra oppmerksom om man oppdager en økning i slike typer tegninger (Stevnhøj, 2011).

6 Hva kan vi tilføye?

I forrige kapittel ble det skrevet om hvordan forebygging kan integreres i arbeidet og aktivitetene som allerede gjøres i steinerbarnehagene. Forebyggingsarbeidet handlet i stor grad om å gjøre de voksne mer bevisste, kompetente og lydhøre, slik at en avdekkingsprosess kan skje fortere. Tiltakene kan i aller høyeste grad kalles sekundærforebyggende. Alt som gjør oss mer oppmerksomme og kunnskapsrike er bra, for all del. Men vi må alltid spørre om det er mer som kan gjøres. Det er tross alt små menneskers liv det står om. Kan steinerbarnehagene tilføye tiltak som er primærforebyggende, som i hovedsak handler om å forhindre overgrep før de har skjedd? Primærforebyggende tiltak vil være mer inngripende i barnehagens hverdag, ettersom det baserer seg på å aktivt gi barna kunnskap og informasjon, noe det tradisjonelt ikke har blitt gjort i steinerbarnehagene. Steiner (2006) har sagt at barn ikke lærer gjennom belæringer, men trenger slike tiltak nødvendigvis å være belærende? I tillegg vil jeg rette spørsmål til om det ikke er verdt å tilpasse pedagogikken steinerbarnehagene fører, når nyere forskning tilsier at å snakke med barn om disse temaene kan beskytte og redde liv? I dette kapitlet vil jeg se på hvorfor vi bør, og hvordan vi på best mulig kan, snakke med barn om seksualitet, kropp og seksuelle overgrep.

6.1 Hvorfor bør vi innføre undervisning om kropp, seksualitet og overgrep?

Som nevnt flere ganger, viste undersøkelsen til NKVTS at 1 av 20 barn blir utsatt for seksuelle overgrep (Augusti & Hafstad, 2019). Tallene viser, svart på hvitt, at sannsynligheten er stor for at ett barn i hver barnehagegruppe enten blir, eller på et tidspunkt kommer til å bli, utsatt for overgrep. Resultatene i undersøkelsene viser at barn og unge fremdeles er for dårlig beskyttet mot vold og overgrep, selv om beskyttelse er noe de har krav på. FNs barnekonvensjon slår fast at alle barn har rett på å bli beskyttet mot seksuelle overgrep (FNs Barnekonvensjon, 1989). I rammeplanen for barnehager står det at personalet skal ha et bevisst forhold til at barn kan være utsatt for blant annet seksuelle overgrep, og at de skal ha kunnskap om hvordan de kan forebygge og oppdage det (Udir, 2017). Det synes også å være en enighet blant fagfolk om at det beste forebyggingstiltaket man kan gjennomføre, er å snakke åpent med barn om kropp, seksualitet og overgrep (Aasland, 2020; Kvam, 2001; Kvello, 2012; Langballe, 2011; Søftestad, 2018). Statistikken og lovverket viser utvetydig behovet for forebygging, og fagfolk og forskning viser tydelig hva som er den foretrukne og mest effektive metoden.

Søftestad (2018) sier at voksne skal kommunisere med barn om overgrep, fordi barn skal bli informert om hva krenkelser av kroppen er, at det ikke er lov, og om hva de kan gjøre dersom de utsettes for dette. Aasland (2009) argumenterer for at alle barn blir advart mot biler i trafikken, og at de etter hvert lærer seg trafikkregler — uten å bli redde for biler av den grunn. Det handler ikke om å skremme barn, det handler om å gjøre dem kompetente. Å ha en kompetanse gjør oss trygge. Mange som er blitt utsatt for overgrep forteller at det de opplevde var så ukjent at de ikke forsto at det som skjedde var uvanlig. Barna som blir utsatt for seksuelle overgrep får erfaringer de aldri tidligere har opplevd, aldri har sett eller aldri har hørt snakk om. De yngste barna har ikke utviklet et verbalt språk, og er dermed ikke istand til å fortelle om opplevelsene sine i det hele tatt. De barna som har utviklet verbalt språk, mangler begreper og uttrykk for aktuelle kroppsdelene og seksuelle aktiviteter som voksne vil forbinde med fortellinger om overgrep (Søftestad, 2018). Taushet fungerer som en forsterker av tabuet som overgrep er belagt med i samfunnet vårt. Taushet kan føre til at barnet får en forsterket følelse av skyld og skam, som igjen kan føre til at de holder overgrepene hemmelig (Langballe, 2011).

Når barnet opplever at en voksen viser positive, åpne holdninger til kropp, følelser og seksualitet, vil barnet trolig gå til vedkommende når det har spørsmål om dette. Dersom det eneste barnet hører om det de blir utsatt for er fra overgriperen, er sjansen stor for at de blir manipulert til å tro at handlingene er normale eller noe de selv ønsker, eller at de blir truet på livet til å ikke si noe. Dersom en voksen har snakket med barna om disse temaene, vil sjansen for å komme i dialog være stor (Aasland, 2020). Se for deg et barn som enda ikke har blitt, men som en gang vil bli, utsatt for overgrep. Barnet får undervisning om kropp, seksualitet og overgrep i barnehagen. Sjansen for at dette barnet klarer å si fra til en voksen før overgrepene blir for alvorlige og skadene for store, vil åpenbart være mye høyere enn hvis man lar være å ha denne undervisningen. Dersom barn har kunnskap om temaet, de vet at det er ulovlig, og de vet at de kan og bør si det til en voksen som kan hjelpe dem, vil dette kunne forhindre mange overgrep (Søftestad, 2018). Det er selvsagt aldri barns ansvar å avverge overgrep, men kunnskapen deres kan hjelpe voksne til å hjelpe dem.

Det er ikke bare statistikk, lovverk, rammeplaner og fagfolk som taler for, og er klare på, at undervisning er noe som er nødvendig for å forebygge overgrep. I en rapport fra Barneombudet (2018) kom det frem at ungdommene som ble spurt i undersøkelsen svarte at også de skulle ønske at seksualundervisningen og kunnskapen om seksuelle krenkelser hadde kommet mye tidligere. Mange opplevde undervisningen som mangelfull gjennom hele barnehage- og skoleløpet, og flere mente at undervisningen burde starte allerede i barnehagen. Når dette er sagt, er det vesentlig å understreke at slike samtaler forplikter. Et barn som har åpnet seg og betrodd seg til en voksen, og som opplever at det ikke blir trodd eller at det ikke får hjelp, vil oppleve dette som nye krenkelser i form av svik fra voksne som skulle være der for å beskytte det (Langballe, 2011).

Et annet argument for å ha undervisning med barna i barnehagen, er at også andre barn er potensielle aktører i avdekking av seksuelle overgrep.

6.1.1 Barn som aktører i avdekking av seksuelle overgrep

I saker der overgrepet har blitt kjent mens den utsatte enda var barn, har dette ofte kommet frem i en interaksjon mellom det utsatte barnet og jevnaldrende i uformelle settinger. En undersøkelse gjengitt i Søftestad (2018) viser at 63 prosent av overgrepsutsatte personer som avdekket overgrepene som barn, fortalte om det til kjente privatpersoner. Av disse, hadde de fleste (22,5 prosent) fortalt om overgrepene til en nær venn. Det er flere grunner til at jevnaldrende ofte blir

sentrale aktører i avdekking av overgrep. De er fysisk tilstede på samme plass som det utsatte barnet, og i naturlige settinger som i barnehagen/på skolen og hjemme hos hverandre. Jevnaldrende bruker mye tid sammen, og allerede i barnehagealderen kan barna tilbringe mye tid sammen på fritiden. Å bruke tid sammen innebærer å dele opplevelser, erfaringer og dermed å lære hverandre å kjenne. Det oppstår jevnlig situasjoner og muligheter som kan gi en åpning for å prøve ut vennens oppmerksomhet og lydhørhet, og til å avsløre eller fortelle om sine overgrepserfaringer. Vennens egenskaper og kvalitetene i relasjoner har også betydning. Et vennskap er ofte en relasjon med tillit og gjensidig forståelse av verden, og mange vil oppleve det som tryggere og mindre flaut å avdekke overgrepene til en venn fremfor en voksen. Med dette i tankene gir det mening å ha samtalegrupper med barna i barnehagen. Som tidligere nevnt har barn ofte ikke begreper for å kunne avdekke det de blir utsatt for, noe som blir et hinder for å få slutt på overgrepene. Dette gjelder også barna/vennene som den utsatte forteller om opplevelsene sine til. Andre barn må også forstå hva som er grenseoverskridende (Magnusson & Muribø, 2017). Dersom vennen ikke forstår hva den blir fortalt, er det ingen hjelp å få. Dersom vennen derimot har fått informasjon og kunnskap om hva den utsatte forteller om, er de to om å kunne formidle dette videre til en voksen. Dette kan være til stor hjelp for det utsatte barnet.

6.2 Hvordan kan vi gjennomføre undervisning om seksualitet, kropp og overgrep?

Hvordan man skal gjennomføre seksualundervisning i barnehagen er det forskjellige oppskrifter på. Man kan for eksempel bruke samtalegrupper, hvor noen synes det er best at det blir gjennomført av personalet i barnehagen, mens andre foretrekker å bruke eksterne foredragsholdere eller aktører som arbeider med å undervise barn i disse temaene. Å ha én oppskrift på hvordan det bør gjøres er ikke tilstrekkelig, fordi hvert barn er unikt, hver voksen er unik, situasjonene er forskjellige og formålet med samtale varierer (Søftestad, 2018). I den lokale rammeplanen for steinerbarnehager (2018) står det at det i steinerbarnehagene legges stor vekt på den voksnes rolle og arbeid og at det å ha evne til å skape en tilstedeværende, varm og kjærlig relasjon til hvert enkelt barn står sentralt. Ut i fra dette kan man da si at det gir mest mening at det er de ansatte i barnehagen som bør stå for undervisningen. Barna har en trygg relasjon til dem fra før, og de ansatte som kjenner barna vil også lettere kunne lese barnas reaksjoner og behov. En ekstern aktør vil ikke kunne ha en like stor lydhørhet til barna. Ikke på grunn av mangel på kompetanse, men på grunn av en ikke-eksisterende relasjon. For at de ansatte i barnehagen på best mulig måte skal kunne gjennomføre gode samtalegrupper, kreves det naturligvis kompetanse og trygghet på området, som beskrevet i kapittel 5.

Det er forskjellige meninger om hvilken alder barna skal være i når man har samtalegrupper om kropp, seksualitet og overgrep. Friis (2019) mener at barn i 4-5 årsalderen begynner å forstå forskjell på fantasi og virkelighet, og at det dermed kan være riktig å vente til denne alderen med å fortelle. Dette samsvarer med hva Steiner sier om at tenkningen blir bevisst for barnet i femårsalderen (Kranich, 2003). I Eventyrbrua Steinerbarnehage har de samtalegrupper med 5-åringene (Magnusson & Muribø, 2017). Steiner (1984b; 2006) har sagt at barna ikke lærer via belæring, og at man ikke skal tvinge barn til å gjøre opp en mening om ting. Han har også sagt at man skal snakke til barna noen år forut deres alder. Aasland (2020) skriver at man kan snakke med barna om hele kroppen, allerede fra de er helt små. Dette inkluderer å bruke et presist språk, også om kjønnsorganene. Det vil si å bruke penis, vagina/skjede, vulva og lignende. Dersom de voksne er åpne, lytter til barnas spørsmål og følger deres initiativ, trenger ikke opplegget å bli belærende eller preget av at barna må gjøre seg opp en mening. Opplegget vil da heller bære preg av åpenhet, nysgjerrighet og utforsking på barnas premisser.

En helt konkret måte å legge opp samtalegruppene, basert på et opplegg fra Eventyrbrua Steinerbarnehage, er å ta det over tid, gjerne over flere uker, og å fokusere på ett tema om gangen. På den måten får barna tid til å bearbeide og å undre seg over tingene de lærer. Man kan dele det opp i temaene: følelser, kroppen vår, hvordan barn blir til, grenser/gode og vonde berøringer, gode og vonde hemmeligheter og seksuelle overgrep. Samtalegruppene trenger ikke vare så lenge, men det er viktig at det blir satt av nok tid til spørsmål og refleksjon fra barna.

Det kan være lurt å starte med det letteste og mest konkrete, som følelsene våre og kroppen vår. Når man snakker om følelser, kan man spørre barna hvordan det kjennes ut i kroppen når de for eksempel er glade, sinte og lei seg. Videre kan man spørre hva som gjør barna glade, sinte og lei seg, og hvordan det oppleves for dem når mennesker rundt dem har disse følelsene. Man kan også spørre hvordan det kjennes ut i kroppen når man gjør noe skummelt eller spennende, eller hvordan det kjennes ut når man er glad i noen. I samtalegruppen om følelser er det naturlig å ta opp forelskelse, mellom mann og mann, kvinne og kvinne, og kvinne og mann. Man kan gjerne si at barn kan være kjærester med barn, og at voksne kan være kjærester med voksne, men at voksne aldri kan være kjærester med barn (Aasland, 2020).

I samtalegruppen om kroppen, kan man snakke om *hele* kroppen, tegne den og sette navn på den. Dette inkluderer underlivet, og alle dets komponenter, slik som penis, testikler, vulva, kjønnslepper, urinrørsåpning, klitoris og anus. Det finnes også gode bøker man kan bruke, for eksempel *Alle har en bakside* av Anna Fiske. Aasland (2020) sier at man skal snakke med kroppen med glede, at man skal være undrende og ikke være redde for å utforske.

Etter at man har snakket om kroppen, kan man snakke om hva sex er og hvordan man lager barn. Man kan si hvordan det gjennomføres, at voksne gjør det fordi det er godt, og fordi kroppene er laget til det. Man kan nevne at voksne og barn aldri kan gjøre dette sammen, og at alle voksne vet dette. Videre kan man si at voksne også gjør det om de vil ha barn, og at barn oftest blir skapt på denne måten. Man kan forklare om sædceller og eggceller, og at sædcellen må treffe eggcellen. En bok man kan bruke er *Da Emma ble Emma* av Peter Gotthardt. Å snakke om hvordan barn blir til åpner også opp for en samtale om andre måter å få barn på, for eksempel via assistert befruktning og adopsjon (Aasland, 2020).

En tilnærming til det mest alvorlige temaet — overgrep — kan være å snakke om grenser og om gode og vonde berøringer. Man kan spørre barna hvor det er lov å ta på hverandre uten å spørre, og hvor det ikke er lov. Dukker og/eller bøker er gode hjelpemidler i denne samtalen. *Alle har en bakside* av Anna Fiske har en side med illustrasjoner av forskjellige berøringer. Man kan også spørre barna hva man kan gjøre dersom man ikke vil være med på noe, og hvordan man selv merker om noen andre ikke vil.

Gode og vonde hemmeligheter er et viktig tema å ta opp. Spør barna hva som er en god hemmelighet, og hvordan det kjennes ut i kroppen. Etterpå kan man spørre hva som er en vond hemmelighet, og hvordan det kjennes ut i kroppen. Fortell barna at det kan være vanskelig å dele en vond hemmelighet, ofte fordi man har blitt fortalt at man ikke skal si det. Understrek til barna at man kan si det til voksne man stoler på og er glad i. Man kan spørre barna hvilke personer de har i deres liv som de kan snakke med, og om de føler de kan snakke med de voksne i barnehagen. Spør man om dette, kan man lære mye om hvordan man fremstår for barna. Man kan for eksempel høre at noen barn ikke kan snakke med en voksen, fordi han eller hun alltid har så dårlig tid.

Til slutt kan man ta opp temaet overgrep. Barna vet nå hva sex er, og man kan understreke atter en gang at voksne ikke har lov til å ha sex med barn. Her er det lurt å gi flere og konkrete eksempler. Si at voksne ikke har lov å ta på, slikke på, suge på eller stikke ting inn i tissen og rumpa til barn, og at barn heller ikke skal gjøre dette på voksne. Si at det aldri er barnet sin feil, og at de må si i fra hvis noe slik skulle skje. Ifølge Steiner er tonen i den voksnes stemme viktig for formidlingen (Kranich, 2003). Man skal ikke skremme barn. Forsker ved NKVTS, Else Marie Augusti, sier at man ikke skal komme med utsagn som at overgriperen er et monster. Barn som blir utsatt for overgrep, får ikke dette til å stemme med virkeligheten. De er ofte glade i overgriperen, og opplever ikke personen som et monster (Storvik, 2020b). Vær konkret, nøytral og åpen, og la samtalen skje på barnas premisser. Man trenger ikke å være redd for at barna skal bli traumatisert av å snakke om sine erfaringer i trygge omgivelser, det er viktig at barn får informasjon om dette og at de får vite at de ansatte har en plikt til å hjelpe. Barn vil også forstå informasjonen de får ut i fra sine egne forutsetninger. Barn som ikke har forutsetninger for å forstå hva overgrep er, vil forhåpentligvis bare gå fra samtalegruppene med informasjon om kropp, grenser og seksualitet. Barn som *har* forutsetninger for å forstå, og som har blitt utsatt for dette, vil derimot forhåpentligvis få livsviktig informasjon og hjelp.

7 Avslutning

I denne oppgaven har jeg gjort rede for hvordan forebygging mot seksuelle overgrep kan integreres i steinerbarnehagens hverdag. Å studere nyere forskning viste meg at det er et spenn mellom hva fagfolk anbefaler i forhold til arbeid med forebygging av seksuelle overgrep, og hva som blir gjort i steinerbarnehagene. Steinerbarnehagene baserer sin pedagogikk på Steiners tenkning. Det kan tenkes at en del av teoriene hans kan bli brukt til å unngå å snakke om temaene barn og seksualitet, og seksuelle overgrep. Han uttalte på sin tid at barn under syv år ikke har en seksualitet (2002), at barn går ut ifra at verden er god og at pedagogen bør imøtekomme denne antagelsen (2008a), og at barn ikke lærer gjennom belæring (2006). Nyere forskning taler imot dette. Fagfolk synes å være enige om at alle mennesker har en medfødt seksualitet (Aasland, 2020; Friis, 2019; Langfeldt, 2000; Søftestad, 2018). Selv om Steiner har sagt at pedagogen bør imøtekomme barns antakelser om at verden er god, står det i den lokale rammeplanen for steinerbarnehager at barnehagen skal være et trygt sted, der barna blir møtt og støttet i sine individuelle uttrykk. De individuelle uttrykkene barna har krav på å bli møtt og støttet i, vil ikke alltid være gode. Tvert imot, så kan barna være preget av å bli utsatt for skadelige og livstruende handlinger. Resultatene av NKVTS sin undersøkelse viser at det i gjennomsnitt er ett barn i hver barnehagegruppe eller skoleklasse som blir utsatt for overgrep. Enda flere om man ser fysisk, psykisk og seksuell vold som en enhet (Augusti & Hafstad, 2019).

Fagfolk synes å være enige om at å snakke om seksualitet, kropp og seksuelle overgrep er den beste måten å forebygge seksuelle overgrep på. Dette gjelder for personalet seg imellom, med foreldre og med barna selv. Internasjonal lovgivning, som FNs barnekonvensjon (1989), og den nasjonale rammeplanen for barnehager (2017) støtter opp om dette ved å slå fast at barn har rett på å bli beskyttet mot overgrep, og at alle som jobber med barn skal ha en bevissthet om dette. Steiner har sagt at barn ikke lærer gjennom belæringer, men forebyggingsarbeidet trenger ikke nødvendigvis å være belærende.

Mye av forebyggingsarbeidet kan gjøres ved å tilføre en bevissthet rundt arbeidet som allerede gjøres i en steinerbarnehage. Ved å heve kompetansen blant personalet i barnehagen, kan man lære seg å oppdage signaler og symptomer på overgrep ved å observere barna i det daglige. Barn har tusen språk for å avdekke at de har det vondt, men noen sentrale metoder er å leke, tegne, vise det med kroppsspråket, og å si det, direkte eller indirekte. Jo mer man vet, jo lettere er det å se det. Det kan også være lurt å inkludere foreldre i dette arbeidet, både for å ha en felles måte å håndtere det på for å unngå forvirring blant barna, men også for å få flere par øyne som kan oppdage overgrepene. Det er et viktig poeng at overgripere er avhengig av tabu og taushet for å kunne gjennomføre overgrepene. Å ha en åpen dialog rundt dette temaet, er derfor en sentral del av forebyggingen. Kompetansehevende tiltak som kun inkluderer de voksne, går ikke på bekostning av Steiners tenkning. Likevel spør jeg meg om det holder å kun gjennomføre sekundærforebyggende tiltak, når vi vet at primærforebyggende tiltak er det som beskytter i aller høyeste grad?

Primærforebyggende arbeid retter seg mot mennesker som enda ikke har opplevd overgrep, og målet er å hindre at det skjer. Et primærforebyggende tiltak som ikke vil stride imot Steiners tenkning, er å påvirke holdninger. Steiner har sagt at barn etterligner alt som foregår i deres omgivelser (2006). Dette samsvarer med nyere forskning, som viser at voksnes holdninger til seg selv og andre, til egen kropp, nakenhet og seksualitet, og til egne og andres grenser, vil være med på å bestemme hvordan barna utvikler en trygghet i møte med de voksne, et sunt forhold til seg selv og kroppen sin, og ikke minst respekt for egne og andres grenser (Aasland, 2020; Søftestad, 2018). I siste del av oppgaven min ville jeg likevel se på om det var noe mer vi kunne tilføye, noe som var mer inngripende i steinerbarnehagehverdagen. Dette fordi forskning tilsa at å ha samtalegrupper med barna om kropp, seksualitet og overgrep var virkningsfullt og viktig, samtidig som det i steinerbarnehagene tradisjonelt sett ikke blir gjort slike ting. Det er flere grunner til at samtalegrupper bør bli innført. Det gir barna begreper, kunnskap og trygghet, og det viser barna at

de kan snakke med de voksne om de skulle oppleve noe vondt. Barna er allerede nysgjerrige på kropp og seksualitet. Dersom de voksne lar barna ta initiativ i samtalen, vil ikke samtalen bli belærende, bare opplysende og livsviktig. Jeg har forståelse for at det kan virke vanskelig å gå bort fra Steiners tanker i en steinerbarnehage. Men man kan tenke at de dagene i kvartalet, halvåret eller året man velger å snakke om disse temaene får være et nødvendig unntak. Alle de resterende dagene kan som vanlig være utelukkende fylt med godhet, noe som helt sikkert klarer å veie opp for de viktige unntaksdagene. Det er som de sier — det er hverdager det er flest av. Heldigvis.

Litteraturliste

- Aasland, M. W. (2009). «... si det til noen ...» Kristiansand: Høyskoleforlaget
- Aasland, M. W. (2020). *Barna og seksualiteten*. Oslo: Cappelen Damm
- Aasland, M.W. & Friis, P. (2017, 26. oktober). Forebygging av overgrep må ikke gå på bekostning av barns positive seksualitet. *Barnehage.no*. Hentet fra: <https://www.barnehage.no/artikler/forebygging-av-seksuelle-overgrep-ma-ikke-ga-pa-bekostning-av-barns-positive-seksualitet/427499> (10.04.20)
- Augusti, E. M. & Hafstad, G. S. (Red.) (2019). *Ungdoms erfaringer med vold og overgrep i oppveksten: En nasjonal undersøkelse av ungdom i alderen 12 til 16 år*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter for vold og traumatisk stress. (Rapport 4/2019). Hentet fra: https://www.nkvts.no/content/uploads/2019/10/Rapport_4_19_UEVO.pdf (03.02.20)
- Barneombudet. (2018). *Barneombudets rapport om seksuelle krenkelser blant ungdom*. Hentet fra: <http://barneombudet.no/wp-content/uploads/2018/02/Barneombudets-rapport-om-seksuelle-krenkelser-enkeltsider-pdf-lowres.pdf> (19.03.20)
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (2018, 26. juni). Seksuell vold/seksuelle overgrep. Hentet fra: https://bufdir.no/Nedsatt_funksjonsevne/Vern_mot_overgrep/Vold_og_overgrep_mot_barn_og_unge_med_funksjonsnedsettelse/Tegn_pa_vold_og_overgrep/Seksuell_vold_seksuelle_overgrep/ (09.04.20)
- Brochmann, I. (1995). *Børnetegningernes hemmeligheter*. Kolding: Hernovs Forlag
- Børresen, R. (2015, 11. april). Bryt taushet og knus myter om overgrep. *Drammens Tidende*. Hentet fra: <https://www.dt.no/meninger/bryt-taushet-og-knus-myter-om-overgrep/s/5-57-71789> (10.03.20)
- FN. (1989). FNs konvensjon om barnets rettigheter av 20. november 1989. Hentet fra: <https://www.fn.no/Om-FN/Avtaler/Menneskerettigheter/Barnekonvensjonen> (03.02.20)
- Friis, P. (2019). *Barns seksuelle leker*. Oslo: Cappelen Damm
- Kranich, E-M. (2003). *Pedagogisk antropologi*. Oslo: Antropos
- Kvam, M. (2001). *Seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Universitetsforlaget
- Kvam, M. (2013, 26. august). Dødelighet ved spiseforstyrrelser. *Norsk helseinformatikk, NHI.no*. Hentet fra: <https://nhi.no/livsstil/egenomsorg/dodelighet-ved-spiseforstyrrelser/> (17.02.20)
- Kvello, Ø. (2012). *Barn i risiko. Skadelige omsorgssituasjoner*. Oslo: Gyldendal
- Langballe, Å. (2011). *Den dialogiske barnesamtalen. Hvordan snakke med barn om sensitive temaer*. Hentet fra: <https://www.nkvts.no/content/uploads/2015/08/den-dialogiske-barnesamtalen-hvordan-snakke.pdf> (13.03.20)
- Langfeldt, T. (2000). *Barns seksualitet*. Oslo: Pedagogisk forum
- Magnusson, K. & Muribø, C. (2017). Hvorfor må vi snakke med barn om kropp, seksualitet, grenser og overgrep? *Steinerbladet*, 80(3), s. 57-59
- Nome, D. (2015). Kroppslighet og moralsk oppdragelse i barnehagen. I Edlund, B. & Skeie, I. T-S. (Red.), *Steinerpedagogikk i førskolealderen* (s. 51-63). Oslo: Steinerhøyskolen
- NRK (Produsent). (2017). *Kroppen min eier jeg* [TV-serie]. Hentet fra: <https://tv.nrk.no/serie/overgrep/season/5> (15.03.20)

- Nygård, S., Schjelderup, I., & Nessa, J. (2018, 4. april). Vi må forebygge overgrep med åpenhet. *Barnehage.no*. Hentet fra: <https://www.barnehage.no/artikler/vi-ma-forebygge-overgrep-med-apenhet/434008> (15.03.20)
- Redd Barna. (2020). Barnehage. Hentet fra: <https://reddbarna.no/jegerher/verktoy/barnehage> (18.02.20).
- Reistad, I. (2015). *Når barn etterligner bevegelser. En kvalitativ undersøkelse av ringleken i Steinerbarnehagen*. (Mastergradsavhandling). Steinerhøyskolen, Oslo. Hentet fra: https://wp.cscdn.no/wp-content/uploads/sites/16/2016/11/Reistad_Ingrid_Master-Thesis_Når_barn_etterligner_bevgelser.pdf (08.04.20)
- Ruf, B. (2013). *Educating traumatized children*. Massachusetts: Lindisfarne Books
- Sandgrind, S. W. (2017, 6. november). Barn bør få lov til å leke seksuelle leker i barnehagen. *Barnehage.no*. Hentet fra: <https://www.barnehage.no/artikler/barn-bor-fa-lov-til-a-leke-seksuelle-leker-i-barnehagen/427494> (10.04.20)
- Steiner, R. (1984a). *Eurytmi som synligt språk*. Järna: Kosmos Förlag
- Steiner, R. (1984b). *Oppdragelseskunstens åndelig-sjelelige grunnkrefter*. Oslo: Antropos
- Steiner, R. (2002). The Riddle of Humanity: Lecture three. Hentet fra: <https://wn.rsarchive.org/Lectures/19160731p01.html> (04.02.20)
- Steiner, R. (2006). *Barnets oppdragelse*. Oslo: Antropos
- Steiner, R. (2008a). *Almen menneskekunnskap som grunnlag for pedagogikken*. Oslo: Antropos
- Steiner, R. (2008b). *Antroposofi og pedagogikk*. Oslo: Antropos
- Steinerbarnehageforbundet. (2018). *Lokal rammeplan for steinerbarnehagene*. Oslo: Steinerbarnehageforbundet
- Stevnhøj, A. (2011). *Børn og seksualitet*. Valby: Børns vilkår
- Stoehr, S. (1993). *Eurythmy - an art of movement for our time*. Stourbridge: The Robinswood Press
- Storvik, L. (2020a, 27. februar). Her tør de å tenke at overgrep skjer. *Utdanningsnytt.no*. Hentet fra: <https://www.utdanningsnytt.no/forste-steg-overgrep-sarbare-barn/her-tor-de-a-tenke-at-overgrep-skjer/230175> (10.04.20)
- Storvik, L. (2020b, 26. februar). 1 av 20 barn har opplevd overgrep. *Utdanningsnytt.no*. Hentet fra: <https://www.utdanningsnytt.no/forste-steg-overgrep-sarbare-barn/1-av-20-barn-har-opplevd-overgrep/229924> (13.04.20)
- Straffeloven. (2009). Lov om straff (LOV-2005-05-20-28). Hentet fra: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2-11 (13.02.20)

- Størksen, T. (2019, 13. mars). Far dømt til forvaring: Misbrukte datteren seksuelt i 18 år. *Haugesunds Avis*. Hentet fra: <https://www.h-avis.no/nyheter/overgrep/haugaland-tingrett/far-domt-til-forvaring-misbrukte-datteren-seksuelt-i-18-ar/s/5-62-781640> (04.02.20)
- Søftestad, S. (2005). *Seksuelle overgrep. Fra avmakt til tverretatlig handlekraft*. Oslo: Universitetsforlaget
- Søftestad, S. (2008). *Avdekking av seksuelle overgrep — veier ut av fortielsen*. Oslo: Universitetsforlaget
- Søftestad, S. (2018). *Grunnbok i arbeid med seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: Universitetsforlaget
- Thorkildsen, I. (2015). *Du ser det ikke før du tror det*. Bergen: Vigmostad & Bjørke
- Utdanningsdirektoratet. (2017). *Rammeplan for barnehagen*. Hentet fra: <https://www.udir.no/globalassets/filer/barnehage/rammeplan/rammeplan-for-barnehagen-nynorsk2017.pdf> (03.02.20)
- Öhman, M. (2012). *Det viktigste er å få leke*. Oslo: Pedagogisk forum

Vedlegg 1:

Hentet fra *Barna og seksualiteten* av Margrethe Wiede Aasland (2020, s.30)

Seksuell adferd hos barn fra 0-5-årsalder

Naturlig og forventet	Bekymringsfullt	Grunn til å søke hjelp
Rører eller gnir på sine genitalier, når de skifter bleie, hviler, er spent, opphisset eller redd.	Fortsetter å ta og gni på genitalier blant folk - etter at de er fortalt at de kan gjøre dette når de er for seg selv (etter 4-5-årsalderen).	Tar på seg selv ofte (hyperonanerer) og deltar ikke i aldersadekvat sosiale aktiviteter, men trekker seg inn i sin egen verden.
Utforsker forskjellen mellom gutter og jenter, menn og kvinner.	Intense, stadige spørsmål om genitalier selv om de har fått svar.	Leker kvinnelige eller mannlige roller på en aggressiv, sorgtung måte. Hater sitt eget kjønn
Berører genitalier til voksne og barn som de kjenner godt.	Tar på genitalier og bryst hos voksne de ikke kjenner. Ber selv den voksne om å ta på dem.	Spør fremmede om det samme etter at foreldrene har gitt dem svar. Har kunnskap om seksualitet som er altfor avansert for alderen.
Utnytter muligheten til å se på nakne mennesker.	Stirrerintest på nakne mennesker.	Ber folk ta av seg klær. Forsøker å tvinge klærne av andre.
Spør om pupper, genitalier, samleie, hvordan barn blir til.	Vil være nakne blant folk selv om de voksne har sagt de skal ha på klær (fra ca. 4-årsalderen).	Vil ikke (vegrer seg for å) ha på klær. Biser seg stadig naken for folk, selv om de har fått beskjed om å ha på klær.
Interessert i å se på at andre går på do.	Vil alltid bli med andre på do.	Nekter å la folk være alene på do.
Interessert i egen avføring.	Gnir avføring på vegger og gulv flere ganger.	Leker ofte med sin egen avføring selv om de har fått vite at de ikke skal gjøre det.
Stikker/putter ting i anus eller vagina på seg selv eller andre barn, av nysgjerrighet eller utforskningsbehov.	Fortsetter å putte gjenstander i anus eller vagina, selv etter å ha fått beskjed om å ikke gjøre det.	Tvang, fysisk vold og smerte er involvert når det føres gjenstander inn i anus eller vagina.
Å ha ereksjon.	Har ereksjon veldig ofte.	Har plagsomme ereksjoner hele tiden.

Leker «doktorleker», undersøker andres kropper.	Leker veldig ofte «doktorleker», selv om de får beskjed om å slutte.	Simulerer eller har samleie uten klær, eller tvinger, truer andre barn til orale, vaginale eller anale samleier.
Bruker seksuelle ord eller ulike ord på genitalier.	Fortsetter å bruke avanserte ord på genitalier og seksuelle funksjoner, selv om de har fått beskjed om å slutte med det.	Bruker ulike kjønnslige tabuord og slang ute blant folk, selv om de har fått beskjed om å slutte med det.
Interessert i å «føde barn».	Om ikke gutters interesse avtar litt etter en lang periode med «føde barnlek».	Viser sinne eller redsel når temaet på en eller annen måte er om baby, gravide eller samleie.

Vedlegg 2:

Barns smerteuttrykk og signaler. Det meste er hentet fra *Grunnbok i arbeid med seksuelle overgrep* (Søftestad, 2018, s. 100-108), med noen innslag fra «... si det til noen» (Aasland, 2009, s. 55-61) og Barne-, ungdoms- og familiedirektoratets oversikt over symptomer på seksuell vold/seksuelle overgrep (Bufdir, 2018).

Seksuelt utagerende opptreden

Se utdypning i vedlegg 1.

Sår i underliv, rundt anus og/eller munn og andre merker på kroppen

Barn kan ha fysiske skader utført av den som forgriper seg. Dette kan være åpne sår, rifter, svimerker, blødninger eller arr i og rundt munnen, underlivet og/eller analåpningen. Det kan også ha fysiske skader og merker på andre steder av kroppen, etter å ha blitt holdt fast eller brent, synlige blåmerker eller gamle arr etter slag som har vært en del av de seksuelle aktivitetene.

Angst under stell og bleieskift

Stell og bleieskift er en sårbar og intim situasjon for barnet, hvor en voksen ofte er alene med barnet. Dette kan vekke følelser og reaksjoner hos et overgrepsutsatt barn.

Problemer med spising

Dette gjelder spesielt barn som blir utsatt for seksuelle overgrep oralt. Det kan dreie seg om generell spisevegring som reaksjon på et traume, eller ulyst på grunn av at å føre noe inn i munnen kan minne om overgrepet.

Unormale tilstander i munnhulen

Blødninger i tannkjøttet, ofte sår i munnen, dårlig ånde, ømme tyggemuskler, tanngnisning og generell dårlig tannhelse kan også være signaler på overgrep. Barn som blir utsatt for orale overgrep

kan også utvikle vegring for å føre en tannbørste inn i munnen, da dette kan vekke minner om overgrep.

Avvik i kroppslige funksjoner, smerter og sykdommer

Kroppslige utslag hos traumeutsatte barn, unge og voksne er forstyrrelser og avvik i:

- Kroppslige og sensoriske funksjoner, det vil si forstyrrelser i vekst, stoffskifte, fordøyelse, søvn, sanseintegrasjon og temperaturregulering.
 - Vansker med å regulere sult og metthet, som igjen kan føre til underernæring eller overspising.
 - Mareritt
- Taktil persepsjonsforstyrrelse, som hypersensitivitet til fysisk kontakt og berøring, eller manglende fornemmelser av smerte.
- Fysiologi og motorikk, som avvik fra aldersnormen med henblikk på høyde og vekt, og problemer med grov- og finmotorikk, balanse og koordinasjon.
- Psykosomatiske symptomer, der en person som er utsatt for stress og psykiske påvirkninger utvikler kroppslige symptomer. Eksempler på dette kan være hodepine som følge av sinne, hjertebank som følge av redsel, muskel- og skjelettsmerter som følge av stressbetinget anspenhet, og pustevansker, hjertebank og mageplager som følge av panikk- og angstlidelser.
- Svekkelse i immunfunksjoner, som forhøyet risiko for mage/tarmlidelser, lungesykdommer, nyresvikt, diabetes, hepatitt, hjerte/karlidelser m.fl.

Redusert evne til å regulere følelser

Redusert evne til å kontrollere affekter er en av de skadene barn kan få av å utsettes for gjentakende traumatiske erfaringer i barndommen, herunder seksuelle overgrep. Barna kan ha:

- vansker med følelsesmessig selvregulering, problemer med sinne og aggresjon, nedstemthet, hyperaktivisering, angst, unngåelse og dissosiasjon
- vansker med å beskrive følelser og indre opplevelser
- vansker med å integrere følelser
- vansker med å formidle ønsker og behov

Traumatiserte mennesker har ute kort vei til ekstreme følelser. Litt sorg kan bli til bunnløs fortvilelse, litt redsel kan oppleves som panikk, litt sinne kan vise seg som raseri, litt usikkerhet kan bli til kaos og litt smerte kan føles uutholdelig. Det kan være vanskelig å forstå hvorfor barnet reagerer så sterkt som det gjør. En vanlig feil er å ikke anerkjenne barnets følelser, men tvert i mot si at barnet tar feil og at det ikke er noen grunn til å føle det barnet føler. Dette kan føre til at barnet blir klandret for at det reagerer for sterkt, at det forstyrrer eller oppfører seg uakseptabelt. Et motsatt problem er barn som blir til «kameleoner», som til en hver tid tilpasser seg andres ønsker og behov, som ikke orienterer seg innenfra, og dermed ikke utvikler egne grenser for hva som er godt, vondt, varmt, kaldt, eller hva som gir glede, smerte, livslyst, avmaktsfølelse.

Redusert kontroll over egen adferd

Redusert evne til å ha kontroll over følelser, fører ofte til at det blir vanskelig å regulere adferden. Noen barn har en adferd som skiller seg fra det sosialt akseptable, som forstyrrer fellesskapet og som plager og skader andre, eller barnet selv. Det kan være vanskelig for voksne å flytte oppmerksomheten fra den negative og destruktive adferden til nysgjerrighet på og utforskning av barnets væremåter. Eksempler på negativ og destruktiv adferd er:

- svak impuls kontroll
- aggresjon mot andre
- selvskading
- avvikende/atypisk trøstsøking

- seksualisert væremåte og/eller skadelig seksuell adferd
- spiseforstyrrelser
- misbruk/avhengighet
- overdreven samarbeidsvilje, smisking, pleasing
- opposisjonell adferd
- vansker med å forstå og godta regler

Redusert tilknytningsevne

Vi er født med en evne til å søke trygghet, og til å holde oss nær minst en person for å få dekket behovet for fysisk trygghet, beskyttelse og overlevelse. Gjennom nære relasjoner til omsorgspersoner utvikler barnet seg psykologisk og får en opplevelse av seg selv som sosialt individ. Barn som utsettes for store belastninger, som seksuelle overgrep, har høyere forekomst av udiskriminerende, utrygg eller desorganisert tilknytningsstil. De kjennetegnes ved å ha:

- utrygt og uforutsigbart bilde av verden/virkeligheten
- mellommenneskelige vansker
- mistenksomhet, vansker med tillit
- vansker med å se på andre som allierte
- vansker med å sette egne, og godta andres, grenser
- redusert evne til å «tune seg inn» og fange opp andres følelser
- redusert evne til å ta ulike perspektiv
- vise sosial tilbaketrukkethet

Det er to vanlige karakteristiske motpoler utsatte barn forholder seg til andre på. I den ene enden av skalaen finnes barna som er skeptiske til andre, som viser mistillit og iblant fiendtlighet. De stoler ikke på noen, og knytter seg ikke til noen, og blir gjerne «ensomme ulver» i barnegruppen. I den andre enden av skalaen finnes barna som virker totalt ukritiske i relasjon til andre. De kan sette seg på ukjentes fang og kan oppføre seg som om en totalt fremmed er en kjent, trygg tillitsperson.

Dissosiasjon

Å dissosiere innebærer at hjernen splitter opp sanseinntrykkene når personer opplever ekstreme hendelser som truer deres eksistens, for så å fjerne oppmerksomheten fra det som er farlig, slik at de blir i stand til å takle angsten som følger med. I traumatiske situasjoner splittes inntrykkene opp, hjernen klarer ikke å bearbeide erfaringene, og de lagres derfor utenfor den vanlige bevisstheten. Opplevelsene blir minner som barnet primært husker med kroppen og følelsene, og ikke med den vanlige hukommelsen. Dissosiasjon kan vise seg som stadig forandring i oppførsel, der variasjonene i væremåte ikke er bevisststyrt, men styrt av indre fornemmelser, minner og følelser, eller av ytre triggere som aktiverer minner og forsvarsmekanismer. Endringene, som for eksempel kan være et kjapt bytte mellom å søke trøst og nærhet til ukontrollert sinne, kan være vanskelige å møte. Et annet eksempel på dissosiasjon kan være å falle ut fra bevisstheten, bli fjern i blikket, sitte som lammet og ikke oppfatte det som foregår rundt.

Reduserte kognitive ferdigheter

Det stiller høye krav til kognitiv kompetanse i dagens samfunn, allerede fra barna er ganske små. Barn som har reduserte kognitive ferdigheter som avviker fra aldersnormen, vil derfor bli lett synlige. Traumer kan påvirke barns hjerner, og føre til:

- avvik fra aldersnormen når det gjelder intelligens og arbeidsminne
- redusert evne til å lære
- forstyrrelser i språkutviklingen
- redusert evne til planlegging, å få gjort ting ferdig

- svak impulskontroll
- problemer med oppmerksomhet og konsentrasjon
- redusert evne til å orientere seg i tid og rom
- redusert evne til å forstå sammensatte visio-spatiale mønstre (f.eks. kart og skisser)
- auditive og visuelle persepsjonsforstyrrelse (vansker med å oppfatte eller fortolke informasjon fra sansene)

Barn som viser disse symptomene, faller ofte inn under kategorien «barn med lærevansker».

Tiltakene som iverksettes for lærevansker, er lite effektive når årsaken til lærevanskene er traumer.

Det finnes eksempler på barn som har blitt testet, og scoret ned mot psykisk utviklingshemming, som senere, etter at overgrepene har blitt avdekket og de har kommet seg i en situasjon hvor de føler seg trygge fra fare, viser at de har intelligens i normalområdet.

Regresjon

Regresjon betyr å gå tilbake i utvikling. Barn som blir utsatt for overgrep kan for eksempel begynne å snakke babyspråk etter at det har begynt å snakke rent, eller det kan begynne å tisse og bæsje på seg igjen.

Angst og depresjon

Barn bli engstelige for den minste ting, bli uttrykksløse og/eller gråte mye.

Negativ selvfølelse og selvbilde

Det er en stor risiko for at overgrepsutsatte barn får et negativt bilde av seg selv, og at de utvikler en negativ selvfølelse og selvforståelse. Dette preges av:

- fravær av stabil og forutsigbar oppfattelse av seg selv

- forstyrret oppfattelse av egen kropp
- dårlig selvfølelse, lavt selvbilde
- skam og skyld
- følelse av å være ødelagt og skitten
- generell negativ kjerneopplevelse, de blir sin egen verste fiende og føler seg mislykket, udugelig og maktesløs, og har en oppfattelse av at de ikke fortjener at noen er glad i dem eller vil tro på dem

Barna gir opp før de har prøvd. Å tegne en hund, å hoppe fra tredje trinn i trappa, å være med på noen leker er uoverkommelige utfordringer. De har ingen tro på at de kan noe. De har ingen tro på at noen liker dem, vil være sammen med dem, og at de fortjener noe godt. De lar andre behandle dem dårlig, og tar en passiv plass i gruppa.